

УДК 007 : 070.13(477)(075)

ФАКТЧЕКІНГ І ВЕРИФІКАЦІЯ У ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ РОБОТІ

ШЕВЧЕНКО Вікторія,

д-р наук із соц. комунік., доц.,

Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Мельникова, 36/1, м. Київ, 04119, Україна,
e-mail: victoryshe@gmail.com

У статті розглянуто історію виникнення фактчекінгу, методи маніпуляції, інструменти для верифікації інформації. Акцентовано увагу на проблемі фактчекінгу в Україні, описані прийоми функціонування чотирьох українських фактчекінгових порталів «Слово і діло», VoxUkraine, FactCheck-Ukraine, Stopfake.org. Наведені ознаки, які вказують на неправдивість інформації. Аналіз контенту сайтів дав можливість уточнити формулювання поняття «фактчекінг» та «верифікація» і навести головні ознаки, які вказують на необхідність перевірки даних.

Ключові слова: фактчекінг, маніпуляція, верифікація інформації, дані.

FACTCHECKING AND VERIFICATION IN THE JOURNALISM ACTIVITY

The article deals with the history of factchecking, the methods of manipulation, tools for verification of information. The attention is focused on the problem of factchecking in Ukraine, the methods of functioning of the four Ukrainian Factochemistry Portal " Word and Business", VoxUkraine, FactCheck-Ukraine, Stopfake.org. In article demonstrate the indications of false information. The analysis of the content of the sites made it possible to clarify the wording of the concept of " factchecking" and " verification" and to give the main features indicating the need for verification of data.

Key words: factchecking, manipulation, verification of information, data.

Вступ. Серед трендів, які з'явилися останніми роками, велике значення має перевірка достовірності даних, фактів, опублікованої інформації, поширеної у медіа чи соціальних мережах. Для позначення цього явища використовують терміни «фактчекінг», «верифікація». Нерідко ці поняття плутають і вживають не за призначенням.

У сучасному світі, перевантаженому інформацією, коли кожен учасник комунікативного процесу є творцем інформації, дуже важко відрізнити реальну фактичну подію від створеної навмисно чи перекрученої людьми або ботами. Професійну журналістику відрізняє саме оперування достовірними даними та фактами, перевіреними усіма можливими способами. Перевірка даних та фактів на достовірність, точність, повноту викладу, наявність пропаганди та маніпуляцій не лише очищає медіаринок від брехні, але й дає можливість підвищити суспільну медіаграмотність, виховати у людей критичне мислення. Журналісти та редактори перевіряють факти й дані перед публікацією статті, а також при використанні матеріалів із інших медіаджерел для уточнення достовірності викладеної інформації.

Мета статті – схарактеризувати сучасний стан журналістики в галузі перевірки достовірності фактів і даних, навести ознаки, що вказують на необхідність фактчекінгу в Україні.

Об'єктом дослідження є портали та медіа, що збирають та аналізують фактичні дані задля встановлення їх правдивості й забезпечення адекватної комунікації медіа та суспільства.

Методи дослідження. Основними методами, застосованими у статті, є контент-аналіз та синтез, а також наукове моделювання. Для реалізації поставленої мети автором проаналізовано сайти та портали медіаорганізацій, що займаються фактчекінгом, структуровано та синтезовано наведений там матеріал і зроблені узагальнення щодо специфіки перевірки даних та фактів. Аналіз контенту сайтів дав можливість уточнити формулювання поняття «фактчекінг» та «верифікація» і навести головні ознаки, що вказують на необхідність перевірки даних.

Результати й обговорення. Дослідження ролі фейкових подій на суспільні дії є відносно недавніми, але існуючі дослідження свідчать, що перевірка фактів дійсно впливає на точність розуміння суспільством сучасних подій, їх залучення до адекватного уявлення і реакції на наслідки. Крім того, оперування перевіреними фактами розкриває громадянам реальну сутність політиків, які дають невинуваті обіцянки і маніпулюють вигаданими цифрами й поняттями, що по суті є дезінформацією. Томас Вуд та Етан Портер у 2016 р. провели дослідження про невольний зворотній ефект щодо стійкої прихильності до фактів у свідомості людей. Вони стверджують, що в цілому більшість звертають увагу і намагаються перевірити факти, зіставити їх у кількох джерелах. У своїх дослідженнях вони спираються на відомі в літературі психологічні механізми контраргументування політичних фактів, коли респондент отримує небажаний для нього факт, то він [19]: зробить висновок, що сторона, яка просуває ненадійний аргумент (тобто такий, що не з'єднується з відповідним попереднім розглядом), ненавмисно рекламував загальну слабкість своєї фактичної ситуації, щоб респондент міг зрозуміти попередній аргумент, що краще, ніж відсутність будь-яких аргументів, або буде протидіяти небажаним аргументам, шукати відмінні позиції. Хоча є ймовірність, що респондент хотів приховати небажаний аргумент. Висновки авторів дослідження узгоджуються з однією з найпоширенішою гіпотезою масової громадської думки: респонденти ухиляються від когнітивних зусиль і створюють надумані стратегії, щоб уникнути цього. Гіпотеза зворотного ефекту передбачає, що суб'єкт, коли бачить факти, несумісні з доказовою базою, інтерпретує їх на свій розсуд для компенсації загрозливої інформації. The New York Times опублікували результати дослідження щодо ефективних способів фіксації дезінформації [8]:

- відсутність детальних описів або аргументів;
- привернення уваги, пояснення причини, чому це фейк, а не просто позначення як неправдивого;
- наведення нової достовірної інформації, яка б дала можливість читачам самостійно розібратися в ситуації і зрозуміти, у чому була неправда;
- використання відео.

Експериментальне дослідження Б. Ніхана та Дж. Рейфлера показало, що перевірка фактів може заохотити політиків не поширювати дезінформацію, що покращує політичний дискурс, збільшивши репутаційні витрати чи ризик поширення дезінформації для політичних еліт. У 2014 р. дослідники надіслали державним законодавцям листи про ризики для їхньої репутації та безпеки виборів, якщо вони будуть надавати неправдиві обіцянки. Законодавці, які отримали такі листи, були значно чеснішими і використовували переважно достовірні факти [17]. Отже, журналісти можуть прямо впливати на якість і достовірність поширюваної інформації. Н. Ньюман стверджує, що фейкові новини здатні підірвати демократичний устрій [16]. Його дослідження 2017 р. свідчить, що «підроблені новини» знижують довіру суспільства до медіа. З цим пов'язане те, що медіаресурси більше уваги приділяють використанню даних для таргування, підвищують технологічні потужності компаній, змушують людей реєструвати веб-сайти та інвестувати кошти в дані, щоб отримати персоналізований контент.

Людина чи медіа, які створюють частково чи повністю неправдиве повідомлення, як правило, мають на меті дискредитувати щось або когось, звести наклеп, підбури-

ти аудиторію до певних дій. За даними Pew Research кожна 4 новина, якою діляться користувачі соцмереж в США, є недостовірною [14]. Навіть якщо згодом це відкривається, вона встигла вплинути на сприйняття людей, тобто було здійснено маніпуляцію. Звичайна людина не здатна відрізнити правду від неправди, крім того, старше покоління звикли абсолютно довіряти газетам, телебаченню, радіо. Тож якщо респондент щось прочитав чи почув з медіа, він апіорі вважає це правдою. Пояснення про допущені неточності чи відверту брехню сприймаються ним із більшою недовірою, ніж неправдива новина.

Крім цього, неправдива інформація подається у такому вигляді (з кричущими заголовками, із апеляцією до людських відчуттів, тобто застосуванням методів маніпуляції), що викликає у респондентів бажання її поширювати – усно чи письмово. Тож дезінформація набуває ознак вірусу. Уява людини наскрізь заповнюється неправдивою інформацією з аргументами і «доказами», що підтверджують «правдивість». У такий спосіб реальність виштовхується її заміником, який, як правило, підбурює до дій, необхідних ініціатору неправдивої інформації.

Детальний аналіз останніх подій у перевірці достовірності даних, успіхи фактчекінгових організацій по всьому світу описує Alexios Mantzarlis [13]. Він наводить приклади, як політики заохочують перевірку фактів з боку засобів масової інформації, як читачі реагують на фейки, наводить заяву Facebook про розгортання чотиристороннього механізму для розкриття підроблених новин [15]. За останній рік суттєво розширилось коло об'єктів для перевірки – аналізуються не лише цифри та вислови, але й телевізійні програми, відеосупровід, фотографії, вузькопрофільні вислови, наприклад, про здоров'я, енергетичні проблеми, науку.

В Україні перевірка фактів також стала предметом розгляду. Численні публікації на порталі «Детектор Медіа» (<http://detector.media>) присвячені огляду фактчекінгових проектів у світі (Артем Бабак та Катерина Толокольнікова), помилкам журналістів під час висвітлення виборчої кампанії у США (Олександр Ярощук), способам перевірки виконання обіцянок політиків (Сергій Одаренко). Наукова спільнота також досліджує роботу з фактами та джерелами інформації [2], особливості верифікації контенту в соціальних медіа [3], методи, засоби, ресурси перевірки фактажу [4]. Л. Сісна розглянула методи та інструменти виявлення недостовірної інформації у процесі підготовки інформаційно-аналітичними підрозділами бібліотек якісного інформаційно-аналітичного продукту, серед яких назвала обґрунтованість, несуперечливість, авторитетність джерела. Для встановлення правдивості фактів Л. Яценко пропонує [5] розмежовувати факти та їх оцінку, з'ясувати наміри автора сумнівного матеріалу, встановити першоджерело, перевіряти статистичні дані, обставини події, а також зіставляти інформацію в різних джерелах, уже відомими фактами з заданої теми та, по можливості, запросити додаткові відомості.

Вважається, що фактчекінг бере початок із 2007 р., коли з'явився PolitiFact (<http://www.politifact.com/>) – ресурс із перевірки фактів, який перевіряє дотримання заяв політиків у США. У цьому ресурсі працюють редактори та журналісти Тампа-Бей Таймз (Флорида) та PunditFact, що співпрацює з «Times». PolitiFact аналізує оригінальні висловлювання посадових осіб, кандидатів на посади, лідерів політичних партій та політичних активістів усіх рівнів влади, від уповноважених округу до сенаторів США, від членів міської ради до президента, заяви експертів, оглядачів, блогерів, політичних аналітиків, хостів і гостей ток-шоу та інших учасників ЗМІ. Кожному висловлюванню присвоюється рейтинг «Truth-O-Meter». У 2017 р. найбільший рейтинг фейкової новини у заяві Дональда Трампа про втручання Росії у вибори (56,36 % із 5080 респондентів) [11].

За даними американської лабораторії Duke Reporters' Lab [9], яка досліджує нові форми журналістики, включаючи перевірку фактів, розширення повноважень демократії та відповідальність за уряди, а також структуровану журналістику, що ство-

рює нові форми розповіді історії, нині у 40 країнах світу працюють 137 активні та 67 інтерактивні фактчекінгові організації, позначені на карті, з них в Україні – чотири (рис. 1). Більшість таких організацій розташовані в США, а PolitiFact залишається найбільш потужним ресурсом, яке відкрило 15 регіональних відділень. Лічильник правди у PolitiFact та інших фактчекінгових проєктах присвоює інформації оцінку:

True – заява правдива і ніщо суттєве не пропущено;

Mostly true – твердження є правдивим, але потребує уточнення або додаткової інформації;

Half true – твердження є частково точним, але пропущені важливі деталі або факти виведені з контексту;

Mostly false – заява містить елемент правди, але ігнорує критичні факти, які надають інше враження;

False – твердження не точне;

Pants on fire – заява не точна і містить кумедні складники.

Рис.1. Локація фактчекінгових організацій на карті (за Duke Reporters' Lab).

Серед успішних проєктів із виявлення неправдивої інформації, інтернет-шахрайств, псевдонаукових повідомлень, шахрайства в усіх галузях суспільного життя працюють Pinocchio (США, The Washington Post), FactCheck.org, Truth-o-Meter, PolitiFact (США), BBC Reality Check (Великобританія), SMHoaxSlayer (Індія), GoHoо (Японія), Les Décodeurs (Франція, Le Monde), Pagella Politica та Bufale.net (Італія), Ellinikahoaxes.gr та Factchecker.gr (Греція), Ferret Fact Service (Шотландія), Chequeado.com (Аргентина), StopFake та Factcheck.com.ua (Україна). Нерідко фактчекінгові проєкти при редакціях відкриваються на час виборів, наприклад, у Vox, FiveThirtyEight, FoxNews, Politico тощо.

Проект The Washington Post «Fact Checker» створено у 2007 р. для оцінки фактичної точності заяв політиків «Pinoschios» для президентської кампанії 2008 р., після чого проект припинив своє існування. Але вже у січні 2011 р. дипломатичний кореспондент «Post» Glenn Kessler відновив проект. FactCheck.org та FactCheckEd.org є непартійними, некомерційними веб-сайтами, які мають на меті зменшити рівень обману та плутанини в політиці США та служити освітнім ресурсом для викладачів і студентів. Ресурс FactCheck.org обирає матеріал для аналізу з недільних ток-шоу на основних каналах (ABC, NBC, CBS, Fox News та CNN), телевізійних оголошень президентських кампаній, відеороликів рекламних кампаній і подій, особливо щодо основних законодавчих актів, публічних заяв Президента, включаючи прес-конференції, скрипти СQ з коментарями федеральних політиків, керівників партій, кандидатів та керівників органів державної влади, провідних політичних діячів до засобів масової інформації, офіційних веб-сайтів, прес-релізів, соціальних мережах [6].

Розробники соціальних мереж також борються з неправдивою інформацією. Так, Facebook із березня 2017 р. почав позначати фейкові новини червоною відміткою Disputed («Оспорюється»), якщо користувачі скаржилися на публікацію, вказуючи, що в ній знаходиться неправдива інформація, і експерти підтверджували, що новина є фейковою. Але це призвело до негативного ефекту – червоні прапорці привертати увагу і їх читало більше людей, ніж інші [12]. Тоді було вирішено при спробі репоста неправдивої інформації, пропонувати користувачеві прочитати перевірені джерела.

Фактчекінгові проекти створюються на факультетах журналістики, наприклад, напередодні виборів президента та конгресменів. В Університеті Вісконсин-Медісон (штат Вісконсин) у 2016 р. запустився проект The Fact Checks, у якому студенти під керівництвом викладачів перевіряли місцевих політиків.

В Україні діють чотири фактчекінгові організації. «Слово і діло» з 2008 р. перевіряє перевиборчі обіцянки політиків, у 2014 р. з'явилося дві платформи: StopFake для боротьби з фейками російської пропаганди та VoxCheck, який аналізує економічні статті щодо залучення експертів, а 2016-го за аналогом американського порталу перевіряє висловлювання політиків український FactCheck.

Найстаріший в Україні аналітичний портал «Слово і Діло» (www.slovovidilo.ua) поставив за мету забезпечити реалізацію принципу транспарентності й підзвітності влади, сприяти зростанню рівня відповідальності політиків і посадових осіб перед громадянами. Задля цього автори систематично моніторять і фіксують їхні обіцянки та відстежують стан їх виконання. Обіцянкою вважається публічна заява на офіційному сайті партії чи персональній сторінці, у ЗМІ, передвиборчій програмі і тощо, відповідно до якої політик має виконати певні дії відповідно до своїх службових обов'язків, політичної, партійної, моральної чи громадянської позиції. Але портал збирає не всі заяви, а лише ті, які містять конкретні цифри та дії, виконання яких можна перевірити. Є можливість як порівняти обіцянки кількох політиків, так і прочитати повне досьє. Як бачимо з інфографіки «Слово і Діло» Віталій Кличко виконує більшість своїх обіцянок, Надія Савченко поки не навчилася контролювати свої слова (рис. 2).

Згідно з дослідженням «Слово і Діло» серед відомих політиків Борис Колесніков найчастіше надає обіцянки, які не збирається виконувати (60 % невиконаних), Петро Порошенко не дотримався слова для 28 % своїх заяв (рис. 3). Звісно, цією статистикою можна легко маніпулювати, підбирати заяви, про які заздалегідь відомо, що вони не будуть виконані або ж такі, виконання яких неминуче, і в такий спосіб маніпулювати рейтингами політиків.

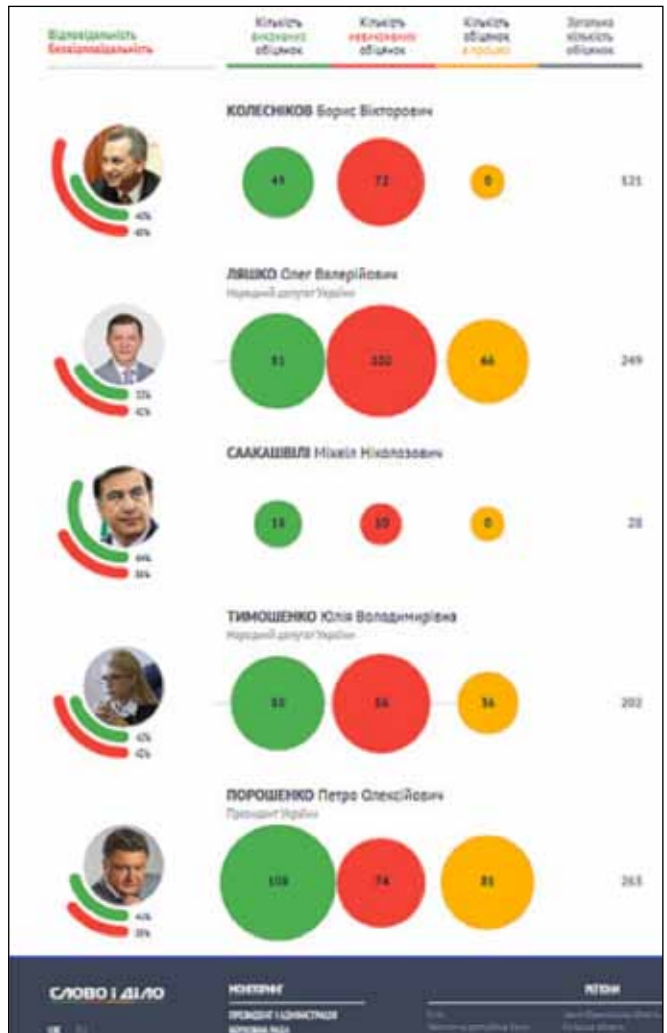
Під час та після революції Гідності Україну захлиснули повідомлення російської пропаганди, й у березні 2014 р. викладачі, випускники та студенти Могилянської школи журналістики започаткували сайт для перевірки фактів Stopfake.org. З пер-

Рис.2. Контроль об'єктивних українськими політиками (за дослідженням «Слово і Діло»)

ших днів роботи головною метою інформресурсу було знайти, перевірити й доказово продемонструвати перекручення інформації в ЗМІ, пропагандистських матеріалів про події в Україні. Згодом тематика розширилась, з'явилися дослідження методів впливу Росії на інші країни (Сирія, Грузія, Туреччина, Хорватія, США тощо). Важлива перевага сайту – багатомовність (10 мов), але відсутня українська. Це пов'язане з тим, що контент порталу спрямований на іноземну аудиторію. Матеріали сайту містять тексти, відео, подкасти, статті про події та тенденції інформаційної війни, яку веде Росія. Крім публікації фейкових матеріалів, автори сайту подають матеріали, які підвищують загальну медіаграмотність: розтлумачують як відрізнити фейк від

Рис.3. Рейтинг політиків (за дослідженням «Слово і Діло»)

правди, дають можливість перевірити свою здатність розпізнати фейк за допомогою тексту.

VoxUkraine засновано після Революції гідності у 2014 р. групою висококваліфікованих економістів та юристів, які працюють в Україні і за кордоном. Зі слів професора Пітсбурзького університету співзасновника VoxUkraine Тимофія Милованова [18]: «У 2014 році економісти світового рівня хотіли допомогти Україні. Однак швидко з’ясувалося, що експертиза навіть нобелівських лауреатів нікому не потрібна – ні Кабміну, ні Верховній Раді. Тоді ми вирішили піти значно довшим, але більш фундаментальним шляхом: підвищувати рівень освіти та економічної дискусії в Україні. Саме так у вересні 2014-го з’явився блог для економістів – VoxUkraine.org». На цьому сайті розглядаються події, які відбуваються в Україні, незалежні експерти аналізують економічні та політичні процеси, виставляється економічний індикатор темпу економічних реформ, наводиться рейтинг ефективності міністерств, діяльності Верховної Ради і депутатів за допомогою математичних методів і BigData. Особливостями проекту є відкритість (будь-хто може написати економічну статтю) та добросовісність (два незалежних редактори перевіряють якість матеріалу та точність фактів). Відповідно до опублікованого рейтингу, Ю. Тимошенко, В. Рабинович та Ю. Бойко не турбуються про виконання обіцяного (рис. 4), мають найнижчий рейтинг правдивості. А Президент України П. Порошенко та Голова Кабміну В. Гройсман більшість своїх обіцянок виконали (<https://voxukraine.org/longreads/lie-theory/index-ua.html>).

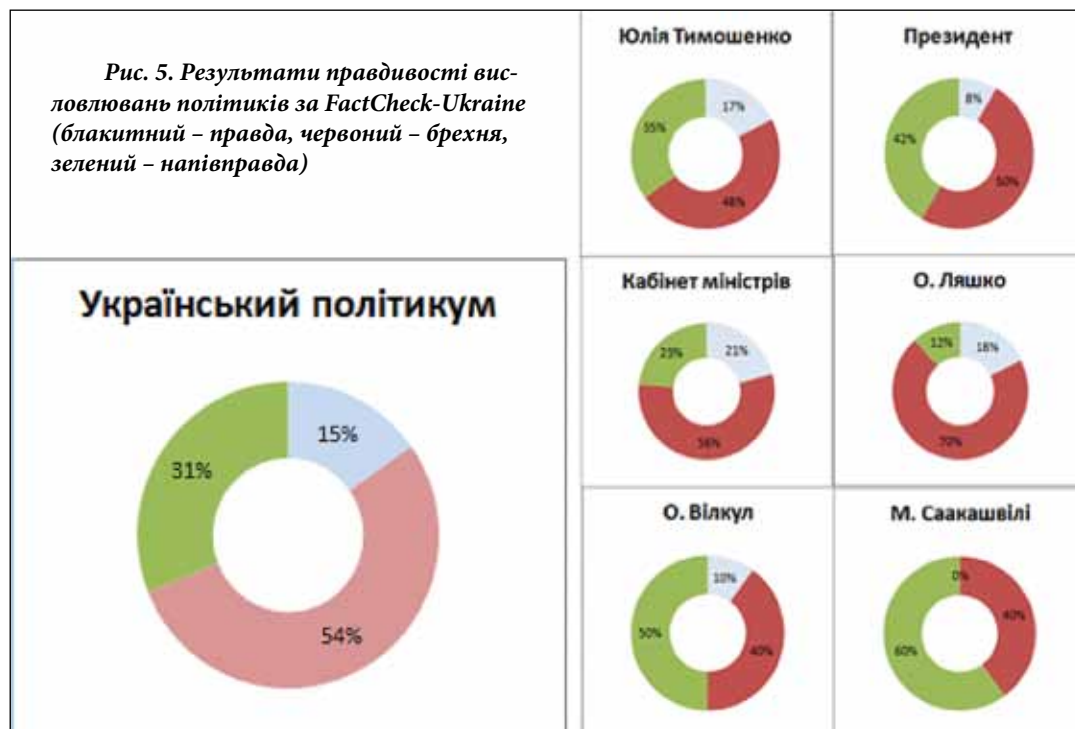
Рис. 4. Рейтинг правдивості висловлювань українських політиків за вересень-жовтень 2017 р. за дослідженням voxukraine.org.

Такий рейтинг переважно пов’язаний із емоційністю висловлювань і використаннями точних цифр у промовах. Так, В. Гройсман категоричний, говорить більше про те, що вже виконано, описує законопроекти, їх переваги. І каже правду, не перебільшує, орієнтується у тому, про що говорить. Президент України наводить багато реальних цифр, статистику, намагається опускати негативні дані, акцентує увагу на успіхах і досягненнях. Усі ці дані вірні, за винятком того, що маніпуляцією є подання неповної інформації через що викривляється результат. Інший спосіб маніпуляції у Ю. Тимошенко – вона наводить точні цифри з законів і статистики,

але викривлює їх поясненнями, використовує негативні слова, наприклад, «геноцид», «знищення людей», пророкує різні негаразди. У такий спосіб навіть реальні цифри будуть виглядати як провальні.

Діяльність українського неполітичного інформаційно-аналітичного ресурсу «FactCheck-Ukraine» спрямована на оцінку фактичної достовірності заяв українського політикуму (Президента, прем'єр-міністра, депутатів Верховної Ради, профільних міністрів, членів Кабінету Міністрів, представників органів місцевого самоврядування та інших публічних персон, що впливають на громадську думку). Читачам представлені дослідження з актуальних і важливих питань української державної політики, економіки, бізнесу, соціальної сфери та інших напрямків суспільного життя. Проект спрямований на залучення громадян України до моніторингу найважливіших процесів у країні, підвищенню рівня політичної та економічної обізнаності, посиленню впливу громадянського суспільства на політичні події і політичних персоналій. І хоча ресурс позиціонує себе як тримовний (російська, українська, англійська), більшість текстів доступні лише українською. Взагалі це є проблемою України. Світ мало обізнаний про реальні події в країні, адже українські ресурси не перекладаються, радіо і телепрограми не подають інформацію англійською мовою.

За два роки існування сайту проаналізовано близько 1000 заяв Президента, Міністрів Кабінету міністрів, депутатів Верховної ради, відомих політиків. У цілому, лише 15 % гучних заяв виявились правдою, а 54 % – неправдою (рис. 5). Дані цього сайту відрізняються від аналогічних даних VoxUkraine та «Слово і Діло» за той самий період. Можливо, це пов'язано з невеликою кількістю оброблених цитат і їх вибіркою.

Для досягнення своїх цілей українські політики, державні чиновники, громадські діячі та інші публічні особи часто вдаються до прийому маніпулювання різного роду фактами, навмисного спотворення даних. Такі дії, з одного боку, вводять в оману громадянське суспільство, з іншого – вимагають підвищеного контролю, перевірки і, при необхідності – спростування.

Перевірка достовірності інформації базується на орієнтації в проблемі, досвіді виявлення неправдивої інформації та засобів, якими можна перевірити ці факти. Журналіст, який займається пошуком та перевіркою сумнівної інформації, має бути, перш за все, медійно грамотним, розбиратися в ознаках потенційно неправдивої інформації, знати ресурси (медіа), що спеціалізуються на фейках, постійно моніторити офіційні джерела, які наводять точні дані. Більшість цифрових даних можна перевірити у відкритих офіційних джерелах та на порталах-агрегаторах структурованих фактичних даних. Найбільшу проблему становлять фото та відео матеріали, для чого використовують спеціальні програмні продукти TinEye.com, Izitru.com або «Google»-зображення, де можна знайти фото-джерело і дату зйомки.

Кожна факчекінгова організація виробляє власні принципи відбору інформації для перевірки та принципи, якими керується для встановлення істини. Politifact на своєму сайті розкриває свої секрети «Truth-O-Meter» [7]: значення слів (Words matter) – формулювання заяви, наявність пом'якшувальних слів чи фраз; роль контексту (Context matters) – будь-яка заява має аналізувати цілком, з коментарями до і після, запитаннями, обговореннями; вагомість доказів (Burden of proof) – відповідальність за сказане несе автор, тому він має підтримувати заяви доказами; заяви можуть бути вірними чи ні (Statements can be right and wrong) – у заяві одні факти можуть бути правдивими, а інші неправдивими; часова послідовність (Timing) – аналізується заява та наявна інформація про подію у конкретний час.

Найбільш загальними критеріями достовірності даних є наявність підтверджень у кількох незалежних авторитетних джерелах, відсутність суперечностей між окремими фрагментами та авторитетність джерела. Експерт Лондонського бюро розслідувальної журналістики К. Блек наводить власний перелік ознак достовірної інформації [1]:

- особистість автора, його попередні статті, взаємодія з фахівцями і медіа;
- відсутність цитат із Вікіпедії;
- дані лише з офіційних відкритих ресурсів;
- перевірка фотографій на достовірність: дата, погода, пейзаж, люди, одяг, тіні;
- приналежність сайту до конкретних людей із їхніми політичними перевагами;
- цитати не можуть бути вирвані з контексту;
- розрізнення фактичної інформації і думки автора статті чи коментарів (інтер'юерів);
- цитати використовувати для пошуку першоджерела;
- експертна оцінка
- перевірка інформації в архівах;
- прискіпливе ставлення до кожної деталі.

Серед яскравих ознак того, що інформація може бути неправдивою, є надмірна позитивність чи негативність висловів. Так, усі факчекінгові портали перевіряють цитати політиків, які використовують статистичні дані та цифри. У поєднанні правдивих фактичних даних і маніпулятивного емоційного тлумачення їх, дія промови посилюється. Так працює Ю. Тимошенко, адже її негативні висловлювання підкріплюються великою кількістю цифр. Навіть якщо факти і статистика вказують на позитивний результат, політик робить із них власні негативні висновки і з емоційними аргументами переконує аудиторію. Така маніпуляція є достатньо поширеною у багатьох політиків, адже людина, як правило, не вивчає таблиці й цифри, а сприймає емоційну розповідь. Наявність цифр і точних даних надає вагомості сказаному. А співставляють цифри та промову лише невеличка кількість людей.

Інша ознака маніпулятивності – неповнота фактів. Кожна подія чи явище достатньо багатогранні. Суб'єктивність представлення історії закладається в авторське бачення. Власне кожна історія є інтерпретацією крізь розуміння її автором. Але навмисне прибирання фактів, свідчень, дотичних подій, які б допомогли побачити

справжню ситуацію, є свідомою маніпуляцією. У подібний спосіб подаються відгукки щасливих чи, навпаки, постраждалих від ситуації. І в цьому випадку найдієвіші слова промовляє не випадковий свідок, а підставна особа. Під час обговорення пенсійної реформи Ю. Тимошенко наводила правдиві факти про підвищення пенсійного віку до 65 р., скорочення коефіцієнту при нарахуванні пенсій за кожен відпрацьований рік. Але не називала дату цієї реформи – а це аж 2028 рік, і щороку зарплати, з яких нараховується пенсія, збільшуються.

Підміна понять – давно і широко відомий засіб маніпуляції, коли замість невідного для політика факту, вживають інший, схожим за сенсом, але іншої спрямованості, через що обговорення переходить в інше поле. При цьому реципієнт, як правило, навіть не помічає підміни, оскільки підмінюється не інформаційна складова, сенс чи значення предмету, а сам предмет. А для розуміння підміни потрібні глибокі знання предмету обговорення. Наприклад, політик говорить про економіку країни, його промову супроводжує візуальний ряд з безхатками, чергами на безкоштовний обід, неремонтоване житло, закинуті заводи – незалежно від фактів і цифр, про які говориться, у глядача складається враження, що економіка в жахливому стані. Ті самі слова можна супроводжувати працюючими підприємствами, яскравими вітринами магазинів, гарно одягнутими людьми, святкуванням певної події. До таких маніпулювань вдаються багато українських політиків, найчастіше В. Рабинович, Ю. Тимошенко.

Насиченість інформації позитивними, або навпаки, негативними фактами і подіями свідчить про заздалегідь сплановану реакцію реципієнта. У цьому випадку згущують чи перебільшують показники в потрібний бік, вживають частково реальні цифри, але їх доповнюють словами «надмірно», «жахливо», «розкіш», «ганебний». Під час перевірки інформації виявляється, що протилежний складник, який врівноважує нейтральний баланс публікації, відсутній.

Політик, якщо не хоче, щоб його спіймали на брехні, намагається не говорити про майбутнє, свої плани, він акцентує увагу на попередніх досягненнях. Наприклад, А. Яценюк переважно апелює до своїх досягнень на посту Прем'єр-міністра, наводить правдиві факти, але лише позитивні (негативних наче не існує). У такий спосіб доносить інформацію М. Саакашвілі, говорячи про свої досягнення в Грузії. Крім того, він намагається говорити лише на теми, в яких глибоко розбирається і уникати незручних.

Наведення цифр і показників не завжди означає достовірність даних. Ознакою маніпулятивності є некоректне порівняння цифр, або віднесення їх не до тієї статті витрат. Наприклад, Ю. Тимошенко стверджує, що скорочення ВВП в 1,7 рази означає мінус 70 % (насправді 41,5 %). В. Рабинович, коли говорить, що «гастарбайтери принесли до держбюджету понад 4,2 млрд.», навіть не замислюється, що ці гроші отримують родичі заробітчана, а не бюджет країни. Перевірити звідки взяли такі цифри взагалі неможливо.

Інструкцію з перевірки факту на правдивість опублікувала непартійна організація, що сприяє посиленню точності та чесності в громадських дебатах та в засобах масової інформації в Африці, AfricaCheck [10]: визначення джерела інформації, перевірка контенту, перевірка контексту, отримання підтвердження, наведення доказів для читача (рис. 6.).

Висновки та перспективи. Не викликає сумніву необхідність перевірки фактів і даних. Процес цей відбувається на різних етапах роботи з матеріалом. Перевірки на достовірність потребують як джерело інформації, так і відомості, які воно містить.

У медійних редакціях перевіряються самі дані та інформація з інформагенцій, соціальних мереж тощо, тобто джерела даних для публікації. Такий процес верифікації здійснюється задля дотримання журналістських стандартів, підтримання репутації медіа, виключення статей, що базуються на неправдивих первісних даних.

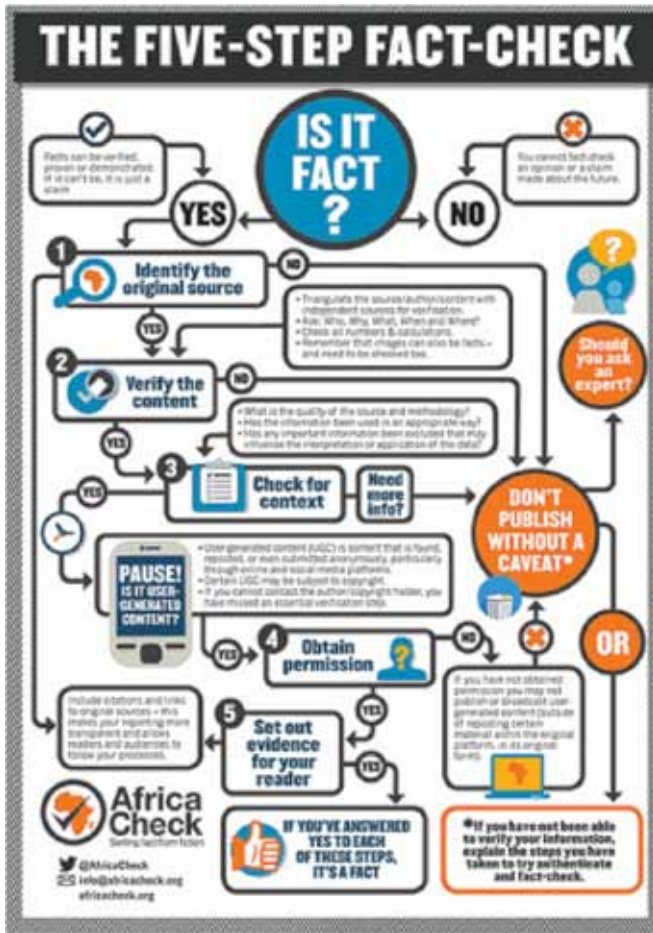

Рис.6. П'ять кроків перевірки фактів (за AfricaCheck).

блікованої інформації. Така робота дає можливість споживачеві навчитися самому відрізняти правдиві дані від фейкових, не стати жертвою маніпуляції. Крім того, на рейтингу правдивості базується репутація політиків та ЗМІ, завдяки цьому підвищується рівень професійності журналістів. Основними принципами роботи фактчекінгових сайтів є посилення медіаграмотності аудиторії та боротьба за чітке розмежування журналістики фактів і пропаганди.

Досліджені матеріали дали змогу виробити певні ознаки неправдивості інформації та маніпуляції фактами:

- надмірна емоційність;
- перебільшення;
- приховування частини інформації;
- підміна понять;
- завищення чи заниження оцінки;
- некоректне порівняння даних;
- наявність цитати без контексту;
- нав'язливий позитив-негатив;
- звернення лише до минулого;
- посилання лише на дані з Вікіпедії;
- уникнення обговорення незручних тем;
- позиція і приховані наміри автора матеріалу;
- вірна статистика з неправильним тлумаченням;

Верифікація (verification) означає процес підтвердження або перевірки (тестування) точності даних і всіх етапів певної події чи явища, про які йдеться. Власне, результатом верифікації є доказ того, що вірогідний факт був реально, а це означає, що мають бути аргументи, які підтверджують достовірність даних. Така попередня перевірка даних перед поширенням спрямована на видалення неточностей, що становить репутацію медіа.

Акт перевірки фактичних тверджень у вербальному чи невербальному тексті для встановлення їх достовірності та правильності фактичних даних є **фактчекінгом** (Fact checking). Перевірка достовірності висловлювання, цифр, даних, обставин тощо здійснюється після публікації чи поширення певної інформації. Фактчекінгові організації по всьому світу вивчають заяви політиків, аналізують матеріали, поширені в медіа та викривають неправдивість опу-

- репутація джерела інформації;
- приналежність джерела до конкретних людей із їхніми політичними перевагами.

Серед засобів з'ясування достовірності – зіставлення в кількох джерелах, розмежування фактів та оціночних суджень, встановлення першоджерела (для вербального та невербального контенту), перевірка контенту та контексту, статистичних даних за відкритими офіційними джерелами, з'ясування обставин події, зіставлення інформації в різних джерелах, відомими фактами з заданої теми, пошук першоджерела цитат, додаткових відомостей про подію, експертна оцінка, перевірка фотографій відповідно до параметрів: дата, погода, пейзаж, люди, одяг, тіні, а також прискіпливе ставлення до кожної деталі теми.

Для України важливо збільшувати охоплення тем, за якими перевіряються факти й дані. За останній рік суттєво розширилось коло об'єктів для перевірки – аналізуються не лише цифри та вислови, але й телевізійні програми, відеосупровід, фотографії, вузькопрофільні вислови, наприклад, про здоров'я, енергетичні проблеми, науку. Поширення фактчекінгу на всі сфери суспільного життя посилює контроль за окремими людьми і ЗМІ, відповідальність за сказане та написане. Крім цього, створення архіву неправдивих та маніпулятивних цитат чи матеріалів з детальним аналізом демонструє динаміку процесу та викриває персони, яким не можна довіряти.

1. *Блек К.* 16 правил журналістського розслідування від експерта Лондонського Бюро розслідувальної журналістики // MediaSapiens. – 15.04.2016. – Режим доступу : http://osvita.media-sapiens.ua/ethics/standards/16_pravil_zhurnalistskogo_rozsliduvannya_vid_eksperta_londonskogo_byuro_rozslidivalnoi_zhurnalistiki. – Дата доступу: 21.01.2018.

2. *Іванов В. Ф.* Вимоги до роботи з фактами та джерелами інформації в мас-медіа // Інформаційне суспільство. – Вип. 22. – 2015. – С. 17–20.

3. *Рабічев В. Л.* Верифікація контенту в соціальних медіа // Актуальні питання масової комунікації. – №18. – 2015. – С. 44–61.

4. *Сісіна Л.* Традиційні та інноваційні ресурси для верифікації інформації та їх використання в роботі інформаційно-аналітичних підрозділів бібліотек // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 46. – 2017. – С. 387–409.

5. *Яценко Л.* Інформаційно-аналітична діяльність : конспект лекцій. – Одеса: ОНПУ, 2014. – Режим доступу : http://oru.ua/upload/files/hsf/dsia/KL_IAD.pdf. – Дата доступу: 21.01.2018.

6. *A Project of The Annenberg Public Policy Center.* – Режим доступу : <https://www.factcheck.org/our-process>. – Дата доступу: 21.01.2018.

7. *Adair B., Holan A. D.* The Principles of Politifact, PunditFact and the Truth-O-Meter. – Режим доступу : <http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2013/nov/01/principles-politifact-punditfact-and-truth-o-meter>. – Дата доступу: 21.01.2018.

8. *Chokhisept N.* How to Fight 'Fake News' (Warning: It Isn't Easy) // The New York Times. – 18 Sept. – 2017. – Режим доступу : <https://www.nytimes.com/2017/09/18/business/media/fight-fake-news.html>. – Дата доступу: 21.01.2018.

9. *Duke Reporters' Lab.* – Режим доступу : <https://reporterslab.org/fact-checking-Our-Process> // Factcheck.org. – Дата доступу: 21.01.2018.

10. *Guide: The five-step fact-check.* – 16.11. 2015. – Режим доступу : <https://africacheck.org/factsheets/guide-the-five-step-fact-check>. – Дата доступу: 21.01.2018.

11. *Holan A. D.* 2017 Lie of the Year Readers' Poll results // politifact. – <http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2017/dec/12/2017-lie-year-readers-poll-results>. – Дата доступу: 21.01.2018.

12. *L Lyons T.* News Feed FYI: Replacing Disputed Flags with Related Articles – 20.12.2017. – Режим доступу : <https://newsroom.fb.com/news/2017/12/news-feed-fyi-updates-in-our-fight-against-misinformation>. – Дата доступу: 21.01.2018.

13. *Mantzaris A.* 366 links to understand fact-checking in 2016. – 21.12.2016. – <https://www.poynter.org/news/366-links-understand-fact-checking-2016>. – Дата доступу: 21.01.2018.

14. *Menczer F.* Misinformation on social media: Can technology save us? // The Conversation. 28.11.2016. Режим доступу : <https://theconversation.com/misinformation-on-social-media-can-technologysave-us-69264>. – Дата доступу: 21.01.2018.

15. Mullin B., Mantzarlis A. Facebook has a plan to fight fake news. Here's where we come in. – DECEMBER 15, 2016. – Режим доступу : <https://www.poynter.org/news/facebook-has-plan-fight-fake-news-heres-where-we-come>. – Дата доступу: 21.01.2018.
16. Newman N. Journalism, Media and Technology Trends and Predictions 2017. – Режим доступу : <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/publication/journalism+media+and+technology+trends+and+predictions+2017>. – Дата доступу: 21.01.2018.
17. Nyhan B., Reifler J. Effect of Fact-Checking on Elites: A Field Experiment on U.S. State Legislators // *American Journal of Political Science*. 59 (3): 628–40. doi:10.1111/ajps.12162. ISSN 1540-5907. – 27 October 2014. – Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ajps.12162/abstract>. – Дата доступу: 21.01.2018.
18. *VoxUkraine* – більше ніж найкраща аналітика про Україну. – Режим доступу : <https://voxukraine.org/uk/about-us>. – Дата доступу: 21.01.2018.
19. Wood T., Porter E. The Elusive Backfire Effect: Mass Attitudes' Steadfast Factual Adherence. – USA, Rochester, NY: Social Science Research Network. – 5 August 2016. – Режим доступу : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2819073. – Дата доступу: 21.01.2018.
1. Black, K. (2016) «The 16 rules of journalistic investigation from an expert of the London Bureau of Investigative Journalism», MediaSapiens, April 15, available at: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/16_pravil_zhurnalistskogo_rozsliduvannya_vid_eksperta_londonskogo_byuro_rozslidivalnoi_zhurnalistiki (access January 21, 2018).
2. Ivanov, V. (2015) «Requirements to the work with facts and sources of information in the mass media», *Informatsiine suspil'stvo*. – issue 22. – PP. 17–20.
3. Ryabichev, V. (2015) «Content Verification in Social Media», *Aktual'ni pitannya masovoї komunikatsii*. – № 18. – PP. 44–61.
4. Sysina, L. (2017) Traditional and innovative resources for the verification of information, use there in the information and analytical department of libraries», *Naukovi pratsi Natsional'noi biblioteki Ukraini imeni V. I. Vernads'kogo*, issue. 46, PP. 387-409.
5. Yaschenko, L. (2014) Information and analytical activity: a summary of lectures [Informacijno-analitichna dijial'nist' : konspekt lekciij], ONPU, Odesa, available at: http://opu.ua/upload/files/hsf/dsia/KL_IAD.pdf (access date: 21.01.2018)/
6. A Project of The Annenberg Public Policy Center, available at: <https://www.factcheck.org/our-process> (access January 21, 2018).
7. Adair, B. and Holan, A.D. The Principles of PolitiFact, PunditFact and the Truth-O-Meter, available at: <http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2013/nov/01/principles-politifact-punditfact-and-truth-o-meter> (access January 21, 2018).
8. Chokhisept, N. (2017) How to Fight 'Fake News' (Warning: It Isn't Easy) // *The New York Times*, September 18, available at: <https://www.nytimes.com/2017/09/18/business/media/fight-fake-news.html> (access January 21, 2018).
9. Duke Reporters' Lab., available at: <https://reporterslab.org/fact-checking-Our-Process/Factcheck.org> (access January 21, 2018).
10. Guide: The five-step fact-check (2015), available at: // <https://africacheck.org/factsheets/guide-the-five-step-fact-check> (access January 21, 2018).
11. Holan, A. D. (2017) Lie of the Year Readers' Poll results // *politifact*. – <http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2017/dec/12/2017-lie-year-readers-poll-results> (access January 21, 2018).
12. Lyons, T. (2017) News Feed FYI: Replacing Disputed Flags with Related Articles, December 20, available at: <https://newsroom.fb.com/news/2017/12/news-feed-fyi-updates-in-our-fight-against-misinformation> (access January 21, 2018).
13. Mantzarlis, A. (2016) 366 links to understand fact-checking in 2016, December 21, available at: <https://www.poynter.org/news/366-links-understand-fact-checking-2016> (access January 21, 2018).
14. Menczer, F. (2016) «Misinformation on social media: Can technology save us?», *The Conversation*, November 28, available at: <https://theconversation.com/misinformation-on-social-media-can-technologysave-us-69264> (access January 21, 2018).
15. Mullin, B. and Mantzarlis, A. (2016) Facebook has a plan to fight fake news. Here's where we come in, December 15, available at: <https://www.poynter.org/news/facebook-has-plan-fight-fake-news-heres-where-we-come> (access January 21, 2018).

16. Newman, N. (2017) Journalism, Media and Technology Trends and Predictions 2017, available at: <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/publication/journalism+media+and+technology+trends+and+predictions+2017> (access January 21, 2018).

17. Nyhan, B. and Reifler, J. (2014) «Effect of Fact-Checking on Elites: A Field Experiment on U.S. State Legislators», American Journal of Political Science. 59 (3): 628–40. doi:10.1111/ajps.12162. ISSN 1540-5907. – October 27, available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ajps.12162/abstract> (access January 21, 2018).

18. VoxUkraine – more than the best analyst about Ukraine, available at: <http://voxukraine.org/uk/about-us/> (access January 21, 2018).

19. Wood, T. and Porter, E. (2016) «The Elusive Backfire Effect: Mass Attitudes' Steadfast Factual Adherence», USA, Rochester, NY: Social Science Research Network. August 5, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2819073 (access January 21, 2018).

UDC 007 : 070.13(477)(075)

FACTCHECKING AND VERIFICATION IN THE JOURNALISM ACTIVITY

Shevchenko Viktoriya, D.Sc. (Social Communications), Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, The Institute of Journalism, 36/1, Melnykova St., Kyiv, 04119, Ukraine, e-mail: victoryshe@gmail.com.

ORCID – <https://orcid.org/0000-0003-1642-1283/>

Why do this study. The article deals with the history of factchecking, the methods of manipulation, tools for verification of information. Verifying the data and facts for authenticity, accuracy, completeness, propaganda and manipulation helps to clear the media markets from lie, gives an opportunity to increase social media literacy, to educate people in critical thinking.

The purpose of the article is to characterize the current state of journalism in the field of checking the authenticity of facts and data, to indicate the signs indicating the need for factchecking in Ukraine. The analysis of the content of the sites made it possible to clarify the wording of the concept of «factchecking» and «verification» and to give the main features indicating the false data. The attention is focused on the problem of factchecking in Ukraine, the methods of functioning of the four Ukrainian Factochemistry Portal «Word and Business», VoxUkraine, FactCheck-Ukraine, Stopfake.org. In article demonstrate the indications of false information. The analysis of the content of the sites made it possible to clarify the wording of the concept of «factchecking» and «verification» and indicate the main features for the verification of data. The basic principles of the work of the factchecking sites are the strengthening of media literacy of the audience and the struggle for a clear separation of journalism facts and propaganda.

Research methods. The main methods used in the article are content analysis and synthesis, as well as scientific modeling. The author analyzed the websites and portals of media organizations, which are based on factchecking, structured and synthesized the material presented there, and made generalizations regarding the specifics of data and facts verification.

Results. The research materials allowed to develop certain signs of falsehood of information and manipulation of facts: excessive emotionality; exaggeration; concealment of information; substitution of concepts; overstatement or understatement of evaluation; incorrect data comparison; availability of quotation without context; obsessive positive-negative; appeal only to the past; reference only to data from Wikipedia; avoiding discussion of awkward topics; the position and hidden intentions of the author of the material; the correct statistics with the wrong interpretation; reputation of information source; the source's belonging to specific people with their political preferences.

Key words: *factchecking, manipulation, verification of information, data.*

Стаття надійшла до редакції 01.02.2018